

ВАЙЦЕХОВСЬКА О. Р.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри європейського права та
порівняльного правознавства
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 340.134

ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

У статті розглянуто особливості міжнародного правопорядку. На підставі аналізу сучасних міжнародних правовідносин, що сформувались в результаті дії принципів та норм міжнародного права, проаналізовано основні тенденції розвитку сучасного міжнародного правового порядку.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, тенденції розвитку, міжнародне право, глобалізація, фрагментація.

В статье рассмотрены особенности международного правопорядка. На основе анализа современных международных правоотношений, которые сформировались в результате действия принципов и норм международного права, проанализированы основные тенденции развития современного международного правового порядка.

Ключевые слова: международный правопорядок, тенденции развития, международное право, глобализация, фрагментация.

The article deals with the features of international law and order. Main tendencies in the development of the international legal order were examined based on the analysis of contemporary international legal relations established in the result of the application of the principles and norms of international law.

Key words: international law and order, tendencies of development, international law, globalization, fragmentation.

Вступ. Поняття «міжнародний правопорядок» у науці міжнародного права належить до основоположних і є не менш складним, ніж покладене в його основу поняття «правопорядок». Останніми роками воно все частіше стає предметом вивчення в наукових дослідженнях, активно вживається в заявах та виступах офіційних представників країн, у багатьох міжнародних документах, включаючи рішення ООН та інших міжнародних організацій, а також у публікаціях політиків, дипломатів і журналістів стосовно актуальних питань міжнародних відносин [1, с. 4].

Проблематиці міжнародного правопорядку присвячено багато праць науковців, зокрема В.Г. Буткевича, В.А. Василенка, І.М. Забари, В.І. Євінтова, І.І. Лукашука, А.П. Мовчана, А.І. Неделчева, Н.Є. Тюріної, С.В. Черніченка, І.К. Шаова та багатьох інших. Сучасним дослідженням цього питання притаманна галузева (предметом дослідження є той чи інший галузевий правопорядок), регіональна (вивчення конкретного регіонального правопорядку) та хронологічна (дослідження етапів розвитку становлення міжнародного правопорядку) [2] спрямованість. Головними досліджуваними аспектами є правова природа та визначення поняття «міжнародний правопорядок», порядок і особливості його формування, роль

міжнародного права і його суб'єктів у становленні міжнародного правопорядку та його галузей тощо.

Тенденція в сучасній науці міжнародного права розглядати ту чи іншу сукупність міжнародних відносин не як історично сформоване об'єктивно зумовлене суспільне явище, а як результат реалізації певних міжнародно-правових норм, тобто як міжнародний правопорядок, насамперед зумовлена тим, що цей підхід дає змогу дослідити не тільки міжнародні відносини і норми, а й їх взаємозв'язок та взаємовплив, оцінити ефективність регулювальної функції міжнародного права в тій чи іншій сфері та більш комплексно проаналізувати тенденції розвитку правового порядку в міжнародних відносинах.

Постановка завдання. У статті здійснено спробу проаналізувати особливості та основні сучасні тенденції розвитку міжнародного правопорядку.

Результати дослідження. Міжнародний правопорядок як об'єктивно та суб'єктивно зумовлений реальний стан впорядкованості міжнародних відносин формується і діє як результат реалізації принципів і норм чинного міжнародного права. Тому його особливості та будь-які зміни зумовлені як специфікою і тенденціями розвитку системи міжнародного права, так і суб'єктивними чинниками учасників фактичних міжнародних відносин на практиці. Указані два фактори впливу на формування міжнародного правопорядку кардинально відмінні від аналогічних чинників національного правопорядку. Це є причиною суттєвої різниці між національним та міжнародним правопорядком, проте залишає низку спільних ознак завдяки правовому підґрунтю цих юридичних явищ.

Наявність у національного і міжнародного правопорядку відмінностей та подібностей відзначали ще дореволюційні юристи-міжнародники. Професор Д.І. Каченовський писав, що заходи стосовно підтримання порядку і гармонії в союзі народів не схожі на засоби, що вживаються урядом проти підданих. За відсутністю вищого законодавця і суду людські зв'язки підтримуються тут тільки переконанням у їх необхідності, а засобом оборони проти честолюбства і самовладдя слугують коаліції держав [3, с. 46].

Схожа позиція притаманна низці теоретичних концепцій. Оскільки правопорядок є результатом цілеспрямованого впливу на поведінку держав за допомогою права, що історично став інструментом впорядкування [4, с. 59], у багатьох наукових підходах характеристика міжнародного правопорядку дається з урахуванням особливостей міжнародного права. У цих концепціях міжнародне право, порівняно з національним, оцінюється як «примітивна» система через відсутність наддержавного органу, який би виносив рішення щодо правомірності тих чи інших дій держав, гаранта мирного співіснування держав, відсутність реальних основ та передумов для дотримання принципу заборони застосування сили [5, с. 26].

Ще більш категоричні у своїх судженнях щодо характеристики регулятивної спроможності міжнародного права окремі представники американської науки відповідної галузі. На думку У. Копліна, через відсутність офіційної установи, що створює закони для країн та застосовує санкції, міжнародне право залишається децентралізованою або «примітивною системою права», яка дає підстави сумніватись у його юридичному характері [6, с. 7–8]. За таких обставин, вважає М. Баркун, міжнародне право не може розглядатись як дійсно правова система [7, с. 41]. М. Рейсмен, констатуєчи недоліки санкційного примусу в міжнародному праві, також оспорує правовий характер останнього [8, с. 25–26].

Окрім наведених відмінностей міжнародного права від національного, можливо вказати ще цілу низку особливостей першого, які будуть підтверджувати нечіткість міжнародно-правової матерії. Наприклад, специфічними є джерела міжнародного права, зокрема процес появи міжнародно-правової звичаєвої норми не є чітко вираженим та інше. Проте, на думку В.І. Євінтова, «намагання вбачати в міжнародному правопорядку аналог внутрішньодержавного без урахування корінних відмінностей соціального середовища, у якому функціонує перший порівняно із другим, призводить до викривленої оцінки сучасного міжнародного права і заснованого на ньому порядку» [4, с. 61].

Незважаючи на наявність різниці між міжнародним і національним правопорядком, вони як правові явища мають спільні ознаки. Так, Д.І. Каченовський вбачав у міжнародному

житті ті самі основи правомірного чи юридичного порядку, що і в державному [3, с. 46]. Звичайно, міжнародне право апіорі не може бути схожим на національне через особливий суб'єктний склад та соціальне середовище, у якому воно функціонує. Міжнародне право, відрізняючись від національного, залишається при цьому правом з усіма відповідними характеристиками. Відтак відносини, на які воно «регулятивно» впливає, є міжнародними правовідносинами. Це дає змогу екстраполювати характерні риси національного правопорядку на міжнародний правопорядок з урахуванням особливостей природи міжнародно-правової матерії.

Правова природа та сутнісні ознаки поняття «правапорядок», яке є базовим і яке лежить в основі поняття «міжнародний правопорядок», особливості міжнародного права та специфіка суб'єктного складу міжнародних відносин зумовлюють такі сутнісні ознаки міжнародного правопорядку: 1) міжнародний правопорядок – це *стан* міжнародних відносин; 2) основою міжнародного правопорядку є міжнародні відносини, *впорядковані та врегульовані принципами і нормами міжнародного права, серед яких центральне місце займають норми jus cogens*; 3) фактичність (реальність) конкретних міжнародних відносин, що відповідають міжнародним нормам, чинним наразі, зумовлює *фактичність* (реальність) конкретного міжнародного правопорядку; 4) через мінливість не тільки міжнародних відносин, але й норм міжнародного права, які із часом змінюються відповідно до потреб і реалій міжнародного життя, міжнародному правопорядку притаманна *динамічність*; 5) міжнародний правопорядок характеризує *якісний стан*, тобто ступінь відповідності міжнародних відносин міжнародному праву; 6) *всезагальна суб'єктно-правова поширеність норм jus cogens*, незалежно від моменту появи того чи іншого суб'єкта міжнародного права; 7) *договірні* природа міжнародного правопорядку (зумовлена специфікою міжнародного права, яке є результатом договору між країнами міжнародного співтовариства); 8) забезпечення і підтримка міжнародного правопорядку за допомогою *особливого міжнародно-правового механізму, головним елементом якого є ООН та його спеціалізовані інституції*; 9) міжнародний правопорядок є *системою*, що має складну багатокomпонентну структуру [9].

Міжнародний правопорядок як відображення відносин між державами у правовій площині не є однорідним і включає такі структурні елементи, як галузеві та регіональні правопорядки. Відмінність між указаними складовими частинами полягає в різних критеріях поділу міжнародного правопорядку: у першому випадку – за територіальною ознакою (регіональні інтеграційні угруповання); у другому – за видом міжнародних відносин (предметне спрямування міжнародних норм, що їх регулюють).

Науковий інтерес до вивчення регіональних правопорядків спричинений появою регіональних інтеграційних угруповань внаслідок глибокої економічної інтеграції держав у межах конкретного регіону, що зумовило виникнення такого феномена міжнародно-правової реальності, як регіональний правопорядок [10, с. 14]. На думку І.М. Забари, «виокремлення цього напрямку – дослідження типів регіональних правопорядків – пов'язується із процесами фрагментації міжнародного права, розвитком регіональних систем права та їх поступовим виокремленням у рамках універсального міжнародного правопорядку» [2, с. 83]. Тенденція виокремлення регіональних систем права зумовила *фрагментацію* міжнародного правопорядку, в результаті чого утворились регіональні правопорядки (європейський, азійський, африканський правопорядок та інші). Критерієм виділення регіональних міжнародних правопорядків є висока правова інтеграція між країнами регіону.

На сьогодні найвища правова інтегрованість спостерігається між країнами Європейського Союзу. Також виділяють (хоч і з меншою інтегрованістю) інші регіони, такі як азійський, африканський тощо. Відносна уніфікація та гармонізація права країн у межах Співдружності незалежних держав також дає право виокремити на їхній території свій регіональний правопорядок. Унаслідок тісних суспільних, політичних та правових взаємозв'язків між окремими регіональними правопорядками в науці міжнародного права науковці виокремлюють міжрегіональні правопорядки (наприклад, євразійський [11]). У доктрині міжнародного права складність міжнародного правопорядку визначається з позицій кіль-

кості елементів і компонентів, а також їх чисельності та зв'язків між ними і середовищем, у якому правопорядок існує [12, с. 117]. Тому наявність регіональних та міжрегіональних правопорядків, що пов'язані між собою та є складовими частинами міжнародного правопорядку загалом, дає підстави для висновку, що міжнародний правопорядок уже на сучасному етапі розвитку має *складну та неоднорідну структуру* і процес формування цієї структури ще не завершився.

У міжнародному співтоваристві тенденції інтернаціоналізації суспільного життя та глобалізації суспільних відносин у світі вплинули на міждержавні відносини не тільки в політичній, економічній, соціальній сферах, а і в правовій. Глобалізація міжнародного суспільства зумовлена на сьогодні насамперед такими основними факторами: інтернаціоналізація економічних відносин, що проявляється у вільному змішуванні капіталів, товарів, взаємодії економік країн у господарській діяльності, взаємозалежності національних валют та нарощування економічних потужностей транснаціональними корпораціями; збільшення проблем у сфері екології, що вийшли за межі державних кордонів та набули глобальних масштабів; зростання загрози ядерної війни, міжнародної злочинності та тероризму, що зумовили необхідність застосування комплексних заходів із боку міжнародної спільноти та взаємодії між країнами на всіх рівнях і у всіх сферах. Указані процеси в міжнародному співтоваристві не тільки знайшли відображення в міжнародному праві, а навіть зумовили його глобалізацію. Остання в міжнародно-правовій сфері спричинила універсалізацію міжнародного права та міжнародних інституцій. Оскільки міжнародно-правова глобалізація є поступовим процесом формування загальносвітової системи правових норм, які забезпечують регулювання глобальної міждержавної взаємодії в усіх сферах міждержавного життя, то це, зокрема, запустило відповідні процеси *глобалізації* міжнародного правопорядку, яка стала невід'ємною тенденцією розвитку останнього.

Незважаючи на те, що фрагментація і глобалізація є, по суті, протилежними процесами, у міжнародному правопорядку вони діють паралельно, взаємопов'язано і в певній конфігурації. На думку І.В. Зубар, «утвердження на сучасному етапі поряд з універсальною системою міжнародного права її регіональних правових систем» зумовлено тим, що «протягом тисячоліть у процесі свого формування та розвитку міжнародне право пройшло шлях від регіональних (локальних) міжнародно-правових систем до системи універсального міжнародного права» [17, с. 42], тобто регіоналізація останнього, а також міжнародного правопорядку, історично зумовлена та завжди супроводжувала процес формування сучасного міжнародного права. Більше того, як зазначає І.В. Зубар, у певні періоди свого розвитку міжнародне право зазнавало впливу тієї чи іншої регіональної системи (зокрема, з європейського регіону) [17, с. 42].

Процеси глобалізації в сучасному міжнародному праві проявляються у формуванні комплексу універсальних міжнародних норм щодо врегулювання найбільш важливих питань для людства загалом. Одночасно проявляється фрагментація у глибокій інтеграції права країн окремих регіонів, у результаті чого в них створюється регіональний правопорядок, який відповідає системі регіонального права та універсальному міжнародному праву водночас. Поєднання та тісний зв'язок процесів глобалізації і фрагментації є ознаками сучасного міжнародного правопорядку.

Процеси глобалізації, взаємозв'язок усіх сфер міждержавних відносин та усвідомлення міжнародною спільнотою необхідності розвиватись і планомірно йти до поставлених нею цілей зумовили розвиток програмного міжнародно-правового регулювання в сучасному міжнародному праві. Б.В. Бабін зазначає, що «на програмність міжнародного права впливає поширення системного підходу в самому міжнародному праві, потреба регулювання міжнародних економічних зв'язків, передача частини повноважень держав міжнародним організаціям, чия діяльність ґрунтується на програмному менеджменті, потреба у програмному регулюванні відносин у міжнародних системах безпеки» [13, с. 430–431]. Програмність у міжнародному праві сприяє підвищенню ефективності її регулювальної функції та проявляється як у багатосторонніх, так і в двосторонніх міжнародних програм-

них документах, які передбачають комплекс заходів, організаційну структуру та матеріальні ресурси. Міжнародні програми є складником правового механізму регулювання міжнародних відносин, а тому не можуть не впливати на міжнародний правопорядок, що зумовлює його програмне спрямування. Як уже зазначалось, міжнародний правопорядок є динамічним і мінливим у часі через зміни не тільки міжнародних відносин, але й міжнародних норм, проте такі його зміни, що відповідають міжнародному праву (позитивні), мають *програмне спрямування*.

Одним із ключових питань міжнародних правовідносин із часів їх зародження було питання міжнародної безпеки. Як найважливіше завдання світової спільноти, міжнародна безпека є насамперед стабільним, закріпленим міжнародно-правовими нормами станом міжнародних відносин, який гарантує національну та колективну безпеку країн, сприяє сталому розвитку як окремих держав, так і міжнародної спільноти загалом за допомогою досягнення домовленостей, створення міжнародних інституцій і комплексу заходів зі збереження миру та запобігання міжнародним збройним конфліктам. Тенденція інтенсифікації нормативно-правового регулювання міжнародних відносин у напрямі закріплення стану міжнародної безпеки зумовлює аналогічну тенденцію розвитку міжнародного правопорядку. Остання не є новою для сучасного міжнародного правопорядку, проте наявна і сьогодні, а останніми роками за умов появи нових загроз безпеки і зростання міжнародного тероризму набирає все більших обертів.

На фоні посилення безпеки в сучасному міжнародному правопорядку важливою тенденцією його розвитку є сприяння забезпеченню дії *принципу верховенства права* за реалізації міжнародних норм на практиці. Згаданий принцип, який для міжнародного права означає верховенство останнього [14, с. 646], є для міжнародного правопорядку вектором розвитку та однією з найважливіших цінностей. Щодо змістовних характеристик сучасного міжнародного правопорядку, то йому, як і сучасному міжнародному праву, яке його формує, притаманна така ознака, як *антропоцентризм*. Незважаючи на те, що принцип захисту прав і свобод людини давно входить до основоположних принципів міжнародного права і на сьогодні сформована міжнародно-правова система захисту прав людини, ідеологія людиноцентризму все глибше пронизує міжнародно-правове регулювання багатьох сфер міждержавних відносин, а для окремих галузей стає поштовхом до їх актуалізації. Особливо чітко це прослідковується в міжнародному гуманітарному праві [15] або ж міжнародному праві навколишнього середовища [16], де екологізація міжнародного права зумовлюється захистом екологічних прав людини.

Висновки. Аналіз сучасних міжнародних відносин та їх правового регулювання дає підстави визначити такі тенденції розвитку сучасного міжнародного правопорядку:

- 1) динамічні зміни міжнародних правовідносин та міжнародного права мають *програмне спрямування*;
- 2) *глобалізація* міжнародного правопорядку;
- 3) *фрагментація* міжнародного правопорядку;
- 4) до змістовних векторів розвитку міжнародного правопорядку належать *підтримка миру та безпеки у світі*, а також *антропоцентризм* і *дотримання принципу верховенства права*.

Список використаних джерел:

1. Мовчан А.П. *Международный правопорядок*. Москва, 1996. 103 с.
2. Забара І.М. *Міжнародний правопорядок: сучасні тенденції у дослідженнях правового явища (теоретичні аспекти)*. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2017. Вип. 131. С. 79–87.
3. Каченовский Д.С. *Курс международного права*. Кн. 1. Харьков: Университетская типография, 1863. 336 с.
4. Евинтов В.И., Михайловский Н.К. *Международное сообщество и правопорядок. Анализ современных концепций*. Киев, 1990. 128 с.

5. Поздняков Э.С., Шадрин И.Н. О гуманизации и демократизации международных отношений. *Мировая экономика и международные отношения*. 1989. № 4.
6. Coplin W. *The Functions of International Law: an introduction to the role of international law in the contemporary world*. Chicago: Rand McNally, 1966. 294 p.
7. Barkun M. International norms as facts and ideals. *Proceedings of the American Law*. Washington, 1972. P. 39–46.
8. Reisman M. Enforcement of international judgment. *The American Journal of International Law*. 1969. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/91f8/9a027d090aac6a5edb8e1c99fe49fc7bbf43.pdf>.
9. Вайцеховська О.Р. Міжнародний правовий порядок: поняття та сутнісні ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 4.
10. Макара В.Р. Формування єдиного європейського правопорядку: теоретико-правові підходи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2011. 18 с.
11. Байльдинов Е.Т. Проблемы евразийского интеграционного правопорядка. *Современное право*. 2014. № 5. С. 119–129.
12. Забара І.М. Міжнародний правопорядок: до питання властивостей (теоретичні аспекти). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. Вип. 127. С. 115–122.
13. Бабін Б.В. Програмне регулювання в сучасному міжнародному праві: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2012. 550 с.
14. Мірошніченко О.А. Принцип верховенства права у міжнародному публічному праві. *Форум права*. 2012. № 1. С. 644–647.
15. Цюрупа М.В., Марценківський В.Т. Антропоцентричний зміст міжнародного гуманітарного права як галузі знання і навчальної дисципліни та проблеми її вивчення. *Військова освіта*. 2014. № 1. С. 213–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2014_1_27.
16. Короткий Т.Р. Екологізація міжнародного права крізь призму екологічних прав людини. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1562/Korotkiy%20Ekologizatsiya%20kriz%20pryzmu.pdf?sequence=1&isAllowed>.
17. Зубар І.В. Розвиток універсального міжнародного права і його регіональних підсистем та сучасної системи праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 225 с.

